

AZ ELPUSZTULT ORSZÁG A török kor háborúit követően az ország jelentős része romokban hevert. **A természetes és az épített környezet is leromlott.** A hódoltság és a végvári vonal mentén a települések jelentős része a népességgel együtt elpusztult. Az egykori szántók helyét legelők vagy elvadult táj foglalta el. Az Alföld erdőit kivágták, a Kiskunságban a növényzetét vesztett tájon megjelent a futóhomok. A XVII. század hidegebb forduló időjárása (kis jégkor-szak) tovább növelte a károkat (árvizek, a mocsarak előretörése).

A környezet pusztulásánál is súlyosabb következménnyel járt a **hatalmas embervesztés.** A hadjáratok, majd az azokat követő éhínségek és járványok következtében tömegesen pusztultak el az emberek. A történeti demográfia képviselői ugyan vitáznak a pusztulás nagyságán, de azt senki sem tagadja, hogy ennek mértéke jelentős volt. Az ország lakosság száma a Mátyás korabeli 3,5-4 millió főről két évszázad leforgása alatt ugyan csak néhány százezerrel csökkent (egyesek szerint nem változott), de időközben Európa népessége jelentősen nőtt (lásd az 101. oldal táblázatát). Magyarországon tehát elmaradt két évszázad népességszaporulata!

Korábban a kutatók jóval nagyobb népességcsökkenéssel számoltak. Az eltérés a hiányos forrásokra vezethető vissza, hiszen minden adat csak becslés. Vannak adatok például a porták számáról, de egészen eltérő számokat kapunk, ha a jobbágyporták számát négy, öt vagy hat fővel szorozzuk fel, aszerint, hogy melyiket vesszük az átlagos családlétszámnak.

Ha a ma elfogadott értékekkel számolunk, akkor is óriási a pusztulás, hiszen Európa népessége 60%-kal emelkedett a XVI–XVII. században. S így könnyen kiszámítható, mekkora a háborúk rovására írható hiányzó lakosság hazánkban. A képet még tovább rontja az, hogy a XVI–XVII. században is volt bevándorlás, így a népesség pusztulása még jelentősebb.

1. Magyar táj a XVIII. század közepén (egy hadmérnök rajza)

2. Mi jellemzi a növényzetet és a vizeket? Milyen gazdálkodásra alkalmas az ilyen táj?

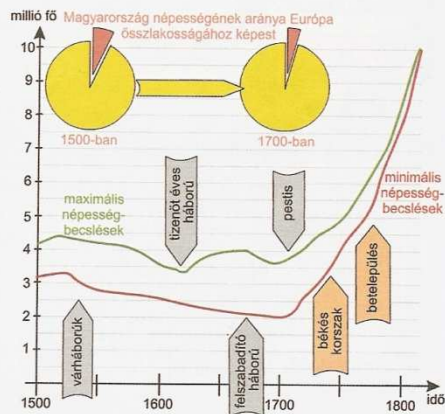
2. „E róna oly sík, mintha ki volna köveze, és ami fő, szerfölött termékeny, azonban nagyjából pusztá, elhagyott és műveletlen. [...] Nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, kivált ha meggondoljuk, hogy hajdan a lehető legnagyobb virágzásnak örvendett, és ma ily nagy területen embert is alig látni. [...]”

A Magyarországon lakó kevés nép elég jól él, pénzük ugyan nincs, azonban az erdők és mezők bőségesen szolgáltatják az eleséget. [...] Ruházatuk igen kezdetleges, csupa birkabőről készül, még a sapka és a csizma is.” (Lady Mary Montague, a Magyarországon átutazó konstantinápolyi brit követ feleségének leveléből, 1717)

3. Gyűjtse ki a forrásból a népesedési, települési és természeti viszonyokra vonatkozó állításokat!

3. „Vegyünk fel [említsünk meg] egy parasztgazdát, ki elhiszi, hogy Isten ötlet tartja kenyérrel, nem is tisztogatja szántóföldjét, mely néki konkolyt és vadócot terem. Későn szánt, a vetéssel tisztátalan bánik, rossz s megromlott magot vet; [...] de remél, s hisz erősen az Istenben, hogy ötlet el nem hagyja, és néki kenyeret ád! (Tessedik Sámuel, a XVIII. század közepén)

4. Fogalmazza meg a forrás által érintett problémát! Mi lehetett a probléma oka?

4. Magyarország népessége 1500–1800 között

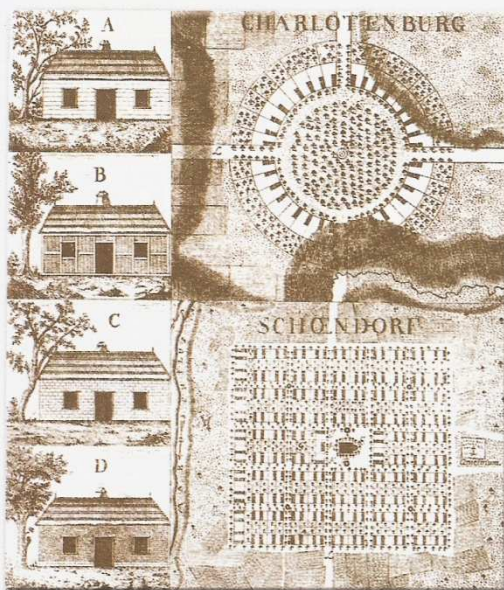
5. Kövesse nyomon a népességszám alakulását! Vesse össze az európai helyzettel! Mely tényezők befolyásolták a népességszám alakulását? Elemezze a maximális és a minimális becslések alakulását az egyes időszakokban!

5. „45. Mindjárt a közelebb következő szerdán a Pál nevű fiam dajkjája megbetegszik pestisbe, de ő azt titkolta, és lévén ágyékában nagy csomója, mondotta sérvesnek lenni, s el is hitte, azonban csütörtökön a faluban hat háznál a pestis elkezdődött; minémű állapotban legyek, kedves atyámfainak értékre adnom, egyszersmind azt is, micsoda szándékkal vagyok; hogy csak a mezőre vagy a kertbe [...] költözsem lakni; minthogy jószágaimban [itt: birtokai] mindenütt pestis volna. [...]

96. De ó, kimondhatatlan keserűség! Mely engem találta 1731-ik esztendőben, [...] tizenhárom napokig tartó vérhasi nyavalya által az én szemeimnek egész gyönyörűsége, szívemnek vidámsága, kedves Zsigmondom éntőlem elvételék, életének éppen kilenced-fél esztendejében. Kivel is házamnak tovább való fennmaradása minden reménységem elműlék, mert Gábrisom felette gyenge lévén, ahhoz reménység éppen nem lehetett. [...]

101. Az én uramnak is egészsége bomlani kezdte, és bokros keserűségei miatt szemlátomást fogyni: a vízkóróság száraz betegséggel együtt reá esék [...].” (Bethlen Kata önéletréséből, XVIII. század közepe)

6. Jellemezze a forrás alapján a járványügyi viszonyokat! Hogyan próbáltak védekezni a járványok ellen? Milyen volt a védekezés határfoka?

6. Telepített sváb falu tervrajza a XVIII. század második feléből

7. Milyen célból készülhetett a tervrajz? Miért érte meg az államnak a svábok betelepítése?

A NÉPESSÉG REGENERÁLÓDÁSA Az ország a demográfiai mélypontot 1711-ben érte el. A XVIII. század első felében a társadalom jelentős részét még fenyegette az éhínségek, ám a béke és a termelés beindulása a század közepétől visszaszorította az éhezést. Így a népszaporulat jelentősen emelkedett. A XVIII. század végére az ország népessége megkétszereződött (megközelítette a 10 millió főt). Ekkora emelkedést azonban a népszaporulat önmagában nem tudott volna biztosítani, a növekedéshez jelentős mértékben hozzájárult a bevándorlás.

A XVIII. század során ugyan még mindennaposak voltak a járványok (pestis, vérhas, himlő, kolera), de már megkezdődött a védekezés. A hatóságok vesztegzárral, fertőtlenítéssel egyre eredményesebben próbálták gátat vetni terjedésüknek. A pestis az 1780-as évek után többé nem jelentkezett hazánkban. A himlő ellen az Angliából átvett védőoltások hoztak sikert a század végére.

A betelepülők számára a lakatlan termőföldek jelentettek vonzerőt. A bevándorlás két módon valósult meg: szervezeten és öntevékenyen. A szervezett betelepítést az udvar, valamint a nagybirtokosok ösztönözték. Az udvart az adózók számának növelése és részben a katolikus hit terjesztése, a földbirtokosokat a munkáskezek hiánya vezette. A szervezett betelepítés döntően a Habsburg Birodalmon kívüli katolikus németek (összefoglaló néven svábok) behívását jelentette.

A sváboknak jelentős kedvezményeket (pl. állami adó elengedése) biztosítottak, sőt a Bánátban a XVIII. század második felében felszerelt házak és igás állatok várták a jövevényeket. Későbbi jöveduk, falvaik példás tisztasága azonban nem ennek, hanem magukkal hozott fejlett munkakultúrájuknak volt köszönhető.

A svábokat szétszórtan telepítették le. Így jöttek létre Buda, Békés, a Bakony és a Vértes vidékének sváb szigetei és Tolna, Baranya (a Sváb Törökország = Schwäbische Türkei), a Bácska, a Bánát nagy sváb tömbjei.

7. „A magas Udvari Haditanács kétségtelenül eléggé ismeri, hogy Magyarország felső részét Isten ostorai, a belső zavargások, a vést hozó járvány [...] sújtották, annyira, hogy lakosokban és mindenfajta barmokban hihetetlen mértékben súlyos veszteségeket szenvedtek és ezzel a közterhek és kötelezettségek vállalására elégtelenek lettek. A kedvező alkalom kínálkozásával nemcsak a magam java, de a közjó érdekében is szorgalmasan és minden erővel azon fáradozom, hogy svábokkal, akik a jelenlegi helyzetük következtében otthonukat elhagyni és betevő falatjukat más vidéken, különösen ebben az erősen elnéptelenedett hazában keresni kénytelenek, az üres helységeket népessé tegyem, és így az említett lakossághiányt legalább részben kiegyenlítssem, egyúttal pedig a közterhek és kötelezettségek ellátásáról gondoskodjam, és ami a legfőbb dolog, a katolikus vallás is inkább gyarapodhassék. [...] ezért a magam és a többiek nevében alázatosan kérem, hogy [...] Magyarországon és más örökös tartományokban ki-nevezett helyi parancsnokok támogatásával minden további fizetéstől, a harmincadosok és vámszedők részéről jövő zaklatástól mentesen, szabadon és késleltetés nélkül utazzanak, továbbá letelepedési helyükön néhány évig a közterhek alól mentesüljenek, [...] és az említett módon a király és az ország javáról haszonnal gondoskodni méltóztassék.” (Károlyi Sándor folyamodványa, 1712)

8. A migráció mely formájával találkozunk a forrásban? Milyen okokkal magyarázza Károlyi a népességszökkenést? Mivel indokolja a betelepítést? Mennyiben befolyásolja érveit, hogy kinek írta a levelet? Milyen kedvezményeket kívánt elérni? Erre miért volt szüksége?

ország a de-
III. század
enygették
a század
szaporulat
ország né-
millió főt).
inmagában
entős mér-

voltak a jár-
dódott a vé-
yre eredmé-
ntis az 1780-
mlő ellen az
ére.

jelentettek
eg: szerve-
st az udvar
t az adózik
rjesztése, a
A szervezett
ili katolikus
blentette.

adó elenge-
dik felében
esőbbi jómó-
nem maguk-

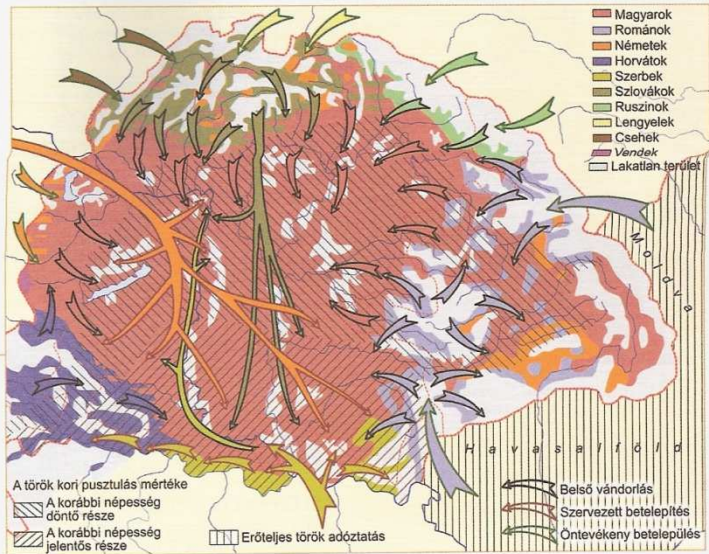
létre Buda,
ei és Tolna,
a Bácska, a

ggé ismer-
rat, a belső
nyira, hogy
mértékben
ek és köte-
m alkalom
érdekében
hogy svá-
tthonukat
sen ebben
elének, az
lakosság-
dig a köz-
m, és ami
podhassék.
san kérem,
yokban ki-
en további
l jövő zak-
utazzanak,
erhek alól
és az or-
" (Károlyi

forrásban?
ségcsökke-
efolyásolja
enyeket ki-

Népességmozgások (migráció) a XVIII. századi Magyarországon

Mely területek vonzották a népességet, s honnan érkeztek a betelepülők? Mely okokra vezethetők vissza a népmozgások? Azonosítsa a háromféle migrációt! Hogyan változtathatták meg az etnikai viszonyokat a népmozgások?

A szabad földterületek az ország határai mentén élőket is csábították. A szomszédos népek bevándorlása **szervezetlen, öntevékeny** volt. A Felvidékre **lengyelek** (beolvadva a szlovákságba), Kárpátaljára **ruszinok**, Erdélybe a Havasalföldről és Moldvából nagy számban **románok** érkeztek. A románok bevándorlási kedvét növelte, hogy a dunai fejedelemségekben (Havasalföld, Moldva) a mértéktelen adóztatás következtében rendkívül rosszak voltak az életfeltételek.

A pusztítások elsősorban az ország középső területeit érintették. Így a **peremterületek** népsűrűsége magasabb volt az **alföldinél**, bár a termőföldek ott rosszabb minőségűek voltak, mint az Alföldön. Ez – a munkaerőhiánnyal küzdő földbirtokosok támogatásával – jelentős **belső vándorlást** (migrációt) eredményezett. A hegyvidékek magyar, szlovák, ruszin és román lakossága megindult az ország belső vidékei felé.

A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS ETNIKAI HÁTÁSAI Egy évszázad alatt az ország jelentős részben **pótolta** a török kor **népességvesztését**. Miután a török időkben elsősorban a magyarság pusztult, a bevándorlás következtében jelentősen megváltoztak az ország etnikai viszonyai. A becslések szerint a **magyarság aránya** jelentősen **csökkent**: a XV. századi 80 százalékról 40-45 százalékra esett vissza.

A belső vándorlás folyamán a peremterületek magyarsága az ország központja felé húzódott. Így az ország **középső vidékein** a **magyarság** megőrizte **többségét**, de a magyarok és a nemzetiségek közötti etnikai határ beljebb húzódott, a magyarok lakta terület nagysága csökkent. Ezáltal az ország **soknemzetiségű** lett. Ugyanakkor **kevert nemzetiségű** is vált, hiszen a Kárpátok övezetében maradt magyar szigetek, a nemzetiségek viszont részt vettek az Alföld újranépesítésében, és a svábok is szigetszerűen települtek le.

szászok	városi németek	svábok
XII. századtól	XIII. századtól	XVIII. századtól
evangélikusok parasztlakók	evangélikusok polgárlakók	katolikusok katolikusok parasztlakók
kiváltságolt területeken	szétszórta városokban	szétszórta falvakban

9. A magyarországi németek földrajzi, társadalmi és vallási tagságát a XVIII. században

Mutassa be a magyarországi németek területi, vallási és társadalmi különbségeit!

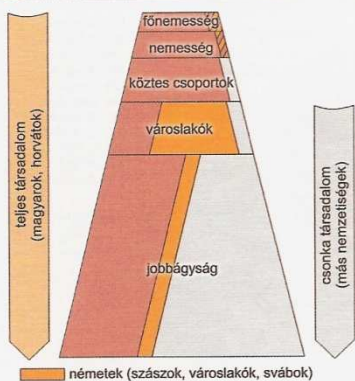
10. „Ami Baranyának német ajkú népességét illeti, azt igen igen kevés kivétellel, vasszorgalmáról mindenki dicséri és legvagyonosabbnak ismeri el a megyének népessége közt. Házai sokkal szebbek, tágasabbak, mintsem a magyarok és ráczokéi. A takarékosságához jobban ért a német, mintsem a magyar és a rácz, és jobban is táplálkozik és ruházza magát, mint amazok. Földjeit jobban, szorgalmasabban műveli, mint [...] más nyelvű lakótársai. [...]

A német nép életmódja majd minden kivétel nélkül a földművelés. A ház tartására szükséges élelmet mindegyik maga természet. Urbéri földjeikkel be nem érik, azért a telkes gazdák szinte, mint a kisházosak és házatlan zsellérek árendába és felébe is vesznek föl földeket, ön és más uraságoknál, sokszor hozzájuk messze határban.

A német leginkább kitűnő tulajdona a szorgalmatosság [...]” (Höbling Miksa, 1845)

A németek mely csoportját mutatja be a forrás? Mire vezethetők vissza a felsorolt tulajdonságok?

A XVIII. SZÁZADI NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS ÉS ETNIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

11. A magyar társadalom rétegeinek nemzetiségi összetétele

Milyen összefüggés mutatható ki Magyarország társadalmi és etnikai tagolódása között?

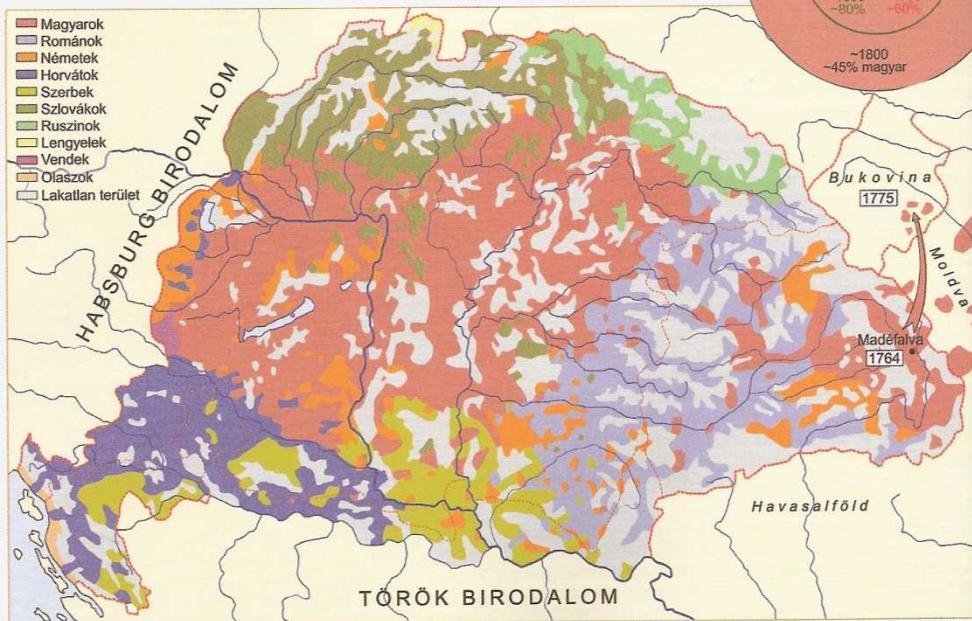
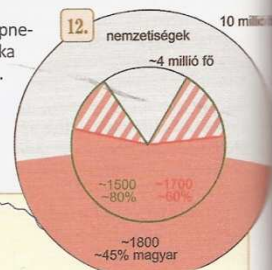
A nagy etnikai tömbök határa egymásba mosódott, és emellett etnikai szigeteket zártak magukba. Sőt, a belső vándorlás és a bevándorlás eredményeként egy falun belül két vagy akár három nép is élhetett együtt.

A szinte lakatlan Temesköz beépesítése eredményezte az etnikailag legtarkább képet. A Temesközbe a közel azonos arányú magyar, román, szerb és német lakosság mellé csehek, szlovákok, olaszok és ruszinok is érkeztek.

A NEMZETISÉGEK ÉS TÁRSADALMI HELYZETÜK A magyarországi nemzetiségek – a horvátokat kivéve – csonka társadalmat alkottak, vagyis nem volt nemességük. A vezető szerepet a papság vagy a vékony polgári és értelmiségi réteg töltötte be. Így a nemzetiségek a társadalom különböző rétegeiben eltérő arányt képviseltek, s az ország vezetésében nem játszottak szerepet. A fentiek következtében az egyházak meghatározó hatást gyakoroltak a nemzetiségek életére.

A nemzetiségek életében, nemzetiségük megtartásában az egyházak akkor játszottak nagy szerepet, ha az egyházi vezetők is az adott nemzetiséghez tartoztak. A szerbek görögkeleti (ortodox), a románok görögkeleti, illetve unitus (görög katolikus) egyháza külön szervezettel rendelkezett, főpapjaik is szerbek, illetve románok voltak, így mint nemzeti jellegű egyházak, vagyonukkal és szervezetükkel a nemzetiség megtartását szolgálták. Ha egyházuk vezetői között nem voltak nemzetiségiek (pl. a katolikus és az evangélikus egyházban, ahová a szlovákok tartoztak), akkor csak az alsópapság vált a későbbi nemzeti mozgalmak támogatójává.

SZLOVÁKOK A szlovákok (régii magyar népvükön tótok) többsége a Felvidéken élt. Csonka társadalmat alkottak, a többségük jobbágy volt. A körükben élő, és részben szlovákul is beszélő nemesség a magyar nemességhez tartozónak vallotta magát, és a nemzeti ébredés korában (a XIX. század első fele) a magyar nemzethez

13. Magyarország nemzetiségi (etnikai) viszonyai a XVIII. század végén

Azonosítsa az egyes etnikumok települési területeit! Hasonlítsa össze ezt a török idők előtti állapottal! Mondjon példákat a térkép segítségével az alábbi megállapításokra: Magyarország soknemzetiségű és kevert nemzetiségű országgá vált! Nézzon utána az interneten a csángók eredetének, és elemezze, miért nem vettek részt az ország újraneépítésében!

14. Román, magyar, szlovák és német népviselet Weber Henrik festményén (XIX. század első fele)

☐ Mi a különbség, illetve a hasonlóság a népviseletek között? Mely rétegek, és milyen alkalmakkor viselhették a képen látható öltözeteket?

csatlakozott. A szlovákság **vékony kispolgári réteggel** rendelkezett; ezek az iparosok (drótos, üveges) műhelyüket a hátukon cipelve, munka reményében bejárták az egész országot.

RUSZINOK A Kárpátalja hegyvidékeit lakó ruszinok (rutének, kárpátukránok) szintén **csonka társadalomban** éltek: jobbágyi tömegek mellett a kisszámú **görögkeleti (ortodox) papság** alkotta az értelmiségi réteget.

ROMÁNOK A románok (régii magyar népvükön **oláhok**) a török kori betelepülést folytatva a XVIII. században többségbe kerültek Erdélyben. Csonka társadalmuk vezető rétegét a **görögkeleti és a görög katolikus** (a katolikus egyházzal egyesült keleti keresztény, más elnevezéssel unitus) **papság** jelentette. A XVIII. század végétől a Szászföldre betelepülő románok körében is kialakult egy szűk kereskedőréteg.

SZERBEK A zömében délen, a **Határvidéken** élő szerbek (régii magyar népvükön **rácok**) katonai feladatokat láttak el, s a Haditanács fennhatósága alatt álltak, így gyakorlatilag függetlenek voltak a magyar vezető rétegtől. A **Határvidéken kívül** élő szerbek zöme **jobbágy**, kisebb része **kereskedő** volt. A **szerb görögkeleti egyház** I. Lipóttól jelentős kiváltságokat (privilegiumokat) kapott: például uralkodói jóváhagyással saját maguk választhatták egyházi vezetőiket, s egyházi kongresszust tarthattak. Egyházuk elősegítette nemzeti fejlődésüket.

KISEBB NÉPCSOPTORTOK A XV. századtól kelet felől bevándorló indiai eredetű (a korszakban egyiptomiaknak tartották őket) **cigányság** lélekszáma a XVIII. században még alacsony volt. Alapvetően **vándorló életmódot** folytattak. A korszakban terjedt el körükben több mesterség (kovács, teknővájó, lókereskedő). A folytonosan mozgó cigányságot a század első felében a vármegyék időnként elűldözték területeikről. A század második felében a felvilágosult abszolutizmus erőszakkal **kiszéreltet** a **letelepítésükre**, amely sikertelennek bizonyult.

A **zsidóság** a középkorban is jelen volt hazánkban. A török korban jelentősebb közösség élt Budán, mely elpusztult az 1686-os ostrom idején. A XVIII. században a bevándorlás miatt létszámuk emelkedni kezdett. Egyrészt **módos kereskedők** érkeztek az örökös tartományokból, másrészt a század végétől az üldözések elől **Galíciából** menekültek **szegényebb** csoportjaik. Főleg a Magyarországon akkor még fejletlen kereskedelembe kapcsolódtak be (**házaszó kereskedők**, kisebb üzletek), de voltak, akik kocsmát, mészárszéket béreltek a helybéli földesúrtól.

15. „Ez a jövevény és idegen nép annyira elszaporodott, úgyannyira elárasztotta szinte egész Erdélyt, hogy úgy látszik, három bevett nemzete közül kettőt, ha nem is mül felül, de már felér vele. Csodálatos ennek a népnek a szaporasága: látjuk ugyanis, hogy számos falu, melyet 50 évvel ezelőtt részben oláhok, részben magyarok vagy szászok vegyesen laktak, ma pedig kihalva a régi lakosok, minden helyüket az idegen oláhok termékeny sarjadéka tartja megszállva. Azonkívül számos falu látható, amelynek csak templomai és az őket körülvevő falak és tornyok árulják el, hogy valamikor magyarok és szászok birtokában voltak: mai lakosaik valamennyien idegen oláhok, akiknek ha idejében gátat nem vetnek, még inkább pedig ha zablájukat megeresztk és erejük megnövekedik, félt, hogy az idegeneknek ekkora sokaságából és annak féltelenségéből és eltűrésével [...] az egész erdélyi népre pusztulás és végromlás tör elő.” (Az erdélyi magyar nemesség memoranduma, 1744)

☐ Milyen jelenségre hívja fel a figyelmet a forrás? Hogyan értékeli a memorandum írói a jelenséget? Milyen bírálólatot fogalmaznak meg a szerzők a kormányzat felé?

16. „Ő szent királyi felsége a már megtett sok jelentésből megismerte, hogy a mostanság is kóbor cigány népség [...] káros az államra. Bármennyi rendelkezést tettek is, hogy ezt a [...] népet az elmúlt években összehozzák azokkal, akik től tudást és becsületes életmódot tanulhatnak, 11 kiadott körrendelettel, mint nevük eltűtása, a céhekbe való bevételek, állandó lakóhelyre kötésük [eredménytelen maradt].

Mivel pedig [...] tudatlanságában megtartani sem az Istennek tetszésére, sem az emberi társadalomnak javára nem való, fent címzett uraságoknak a király kegyes parancsára elrendeli a királyi helytartótanács ezeket:

[...] az összes cigány családokat, feltüntetve feleségeiket, gyermekeiket, azok nemét és korát, úgyszintén ha valami mesterséget űznek, vallásukat, a valóságnak megfelelő módon frják össze, úgy, hogy a távollevőket és az idegeneket is személy szerint tüntessék fel, név szerint megjelölve azt is, hogy kinél miért tartózkodnak. [...] gondoskodjanak maguk számára a jobbágyi vagy zselléri lakóhelyről és a maguk földesuránál az állandó lakásról, a szükséges szolgálatok ellenében olyaténképpen, hogy a következő összeírásban már azt is fel lehessen jegyezni, hogy a cigány család mely helységbe és mely földesúrhoz szegődött, vagy melyiknek vetette alá magát, máskülönben ugyanis, ha a megállapított határidő elmúltával még találhatók lennének felütiött cigánysátrák vagy földkunyhók, azokat a falvak bírái súlyos büntetés terhe alatt gyűjtják fel vagy rombolják le, és már most jó előre tudatni kell velük, hogy azokat a családokat, akik eladdig állandó lakóhelyről nem gondoskodtak, [...] a hatóságoknak le kell fogatni, és [...] az utak javítására vagy valami közérdekű munkára kell fogtatni [...]” (Mária Terézia rendeletéből, 1769)

☐ Elsősorban mit akart elérni a rendelet? Milyen foglalkozás felé szeretné terelni a cigányokat? Milyen eszközöket alkalmaztak korábban ennek érdekében a rendelet szerint? Milyen módszereket javasol a rendelet, és kinek a feladatává teszi a végrehajtását? Hogyan változott volna a cigányság helyzete, ha a rendelet megvalósul? Gyűjtse ki a szövegből az erre utaló részleteket!